

Három adalék a Mátyás-tradíció szerb vonatkozásaihoz

2. Mátyás király egy Bocche di Cattaró-i (ma: Boka Kotorska, Montenegró) verses szerb közmondásban

Vuk Karadžić, a 19. század legjelentősebb szerb népköltészeti gyűjtője első ízben 1821-ben publikálta kicsiny szerb népmesegyűjteményét egy lap mellékleteként.¹ A mindössze tizenkét szöveget közlő kiadvány – mai terminológiával – népmeséket és népmondákat tartalmaz. Ezeket nevezte Karadžić népi elbeszéléseknek (narodne pripovetke). A népmese és népmonda kifejezéseket csak jóval később ismerte és értette meg, elsősorban Grimmék segítségével. Elég hosszú ideig tartott, míg a monda (Sage) terminust Grimmék megértették vele, hisz a terminus és fogalom a szerb népköltészetben ismeretlen volt. Kis gyűjteménye után is több mint három évtizednek kellett eltelnie, míg Grimmék hosszú és kitartó nógatása eredményeként 1853-ban végre közzétette a lényegesen terjedelmesebb, immáron ötven népmesét és népmondát tartalmazó, ma már klasszikusnak tartott szerb népmesegyűjteményét.² E mű rövidesen német fordításban is megjelent³, így módon a szerb népi líra és verses epika mellett a szerb népi prózaepika is ismertté vált az európai közvélemény előtt.

Karadžić, mint közismert, kiterjedt gyűjtőhálózattal rendelkezett; Szerbián kívül a Balkán többi szerbek is lakta területein jegyezték fel számára lírai dalokat, verses epikát, proverbiumokat és népi prózaepikát. Karadžić népdalgyűjteményei, hősdalkötetei, parömiológiai kiadványai főleg ezeken alapulnak. Gyűjtőhálózatának a Monarchiában, Dél-Magyarországon is voltak képviselői, sőt a Szerémségben maga is gyűjtött. Híressé vált folklórkiadványaiban jelentős részben terepi gyűjtői hozzá kéziratban eljuttatott

¹ Kritikai kiadása in: KARADŽIĆ 1988.

² Kritikai kiadása ugyanott.

³ Berlin, 1854. A fordító Karadžić lánya, Wilhelmine Karadžić. A fordításról: MOJAŠEVIĆ 1950. 43–57.

anyagát tette közzé. Gyűjtőiről a köteteihez írott bevezetőiben általában megemlékezett. Így ma már tudható, hogy kik voltak gyűjtői, s ezek közül kik voltak a legjelentősebbek. Nagy mesegyűjteményének szöveganyagát is túlnyomórészt gyűjtői kéziratos feljegyzéseiből alkotta meg. Maga ugyan szó szerinti, tehát hiteles lejegyzésre biztatta gyűjtőit, a szövegek közzétételkor azonban beleavatkozott a mesékbe, átírta, stilizálta, nyelviileg módosította őket, ami egyébként a kor általános jellemzője volt.⁴ Eszményképei, Grimmék is így jártak el német mesegyűjteményük kiadásai során. Ugyanaz volt a gyakorlat a 19. század magyar gyűjtői esetében is, s nemcsak a népi próza vonatkozásában. Karadžić tehát korának tanulékony folklorista képviselője volt, ilyen tekintetben eljárását nem is érheti megjegyzés. Sőt a 20. század szerb folkloristái szinte kivétel nélkül jóváhagyólag nyugtázzák a nagy szerb népköltészeti gyűjtő eljárásmodját, „szövegigazító” gyakorlatát.⁵

Mivel Karadžić precíz ember volt (a precizitást nyilván Bécsben tanulta), a hozzá érkezett lejegyzés-kéziratok s minden egyéb papír, ami könyvei kiadása kapcsán keletkezett, szinte hiánytalanul fennmaradt hagyatékában, ami az eltelt másfél évszázad során alkalmat kínált a kutatás számára, hogy az opus keletkezése körüli ügyeket alaposabban szemügyre vegye, többek között a kiadatlan gyűjtések publikálása miatt is. Életében kiadott könyvei a későbbiek során számos további kötettel gyarapodtak, már a 19. század végétől. Ezek az úgynevezett állami kiadások.

Mivel bennünket ebben a pillanatban Karadžić népmesegyűjteményének bizonyos vonatkozásai érdekelnek, a továbbiakban csak erre a kérdésre térek ki. Ezen belül is csupán a gyűjtők által hozzá eljuttatott „nyers” szövegváltozatokra, melyek aztán az ő intervenciója nyomán kapták azt a formát, ami aztán kötetében olvasható. Az első szerb kutató, aki kézbe vette a hagyatékban fellelhető gyűjtői mesekéziratokat, a germanista Miljan Mojašević volt. Mojašević nem folklorista, ennek ellenére kompetenciája nem vonható kétségbe, hisz 1949-ben a német fordításokban megjelent szerb népi elbeszélések témaköréből védte meg doktori értekezését.⁶ (A terminológiát a maihoz igazítva: az értekezés a szerb népi próza: a népmesék és népmondák német fordításait tárgyalja.) Ebből következően Mojašević munkája nem pusztán filológia volt, hanem bele kellett ásnia magát a szerb népmesekiadványokba, a német fordításokba, tehát Vuk Karadžić két szerb népmesekötetébe, valamint ezek német nyelvű változataiba is. Mivel germanistaként ismerte Grimmék szövegcsinósító eljárásmodját a német népmesék vonatkozásában, kézenfek-

⁴ Lásd: JUNG 1992a. és az ott idézett irodalmat.

⁵ Vö. MOJAŠEVIĆ 1953. és MILOŠEVIĆ ĐORĐEVIĆ 2002a., de mások is. A további dolgozatok felsorolása: MILOŠEVIĆ ĐORĐEVIĆ 2002a. 68. 1. jegyzet.

⁶ Kiadása: MOJAŠEVIĆ 1950.

*V. Vrčević hercegovinai osztrák–
magyar vicekonzul korában*

*Ebből a budai szerb ábécéskönyvből
tanulta V. Vrčević a betűvetést*

vő volt, hogy az is érdekelte, hogy Karadžić népmesekötete kapcsán miféle megállapítások és következtetések vonhatók le a szerb népmesék „stilizációja” kapcsán a „nyers” gyűjtői szövegek és a sajtó alá rendezett karadžići végső változatok relációjában. Alapos és terjedelmes tanulmánya⁷ a disszertáció megvédése (1949) és megjelenése (1950) után három évvel jelent meg (1953).

Alaposságára jellemző, hogy ő vette először kézbe a hagyatékban fennmaradt gyűjtői „nyers” mesekéziratokat, s ezeket komparálta a kötetbeli végső – ma ismert – változatokkal. Nem bocsátkozva a részletekbe, hisz Karadžić „csinosító” módszerével korábban magam is foglalkoztam⁸ –, csak arra utalok ezen a helyen, hogy számos intervenciót, szövegkihagyást stb. állapított meg, ami a maga korában – Mojašević korában – szinte kegyeletsértésnek számított. A kérdés későbbi kutatói azonban ma már nem így látják a kérdést, sokkal tárgyilagosabban kezelik a „stilizálás” tényét és mikéntjét.⁹

Mojašević szövegében találkoztam magam is első ízben Mátyás király említésével a szerb népmeseszövegek vonatkozásában. Mojašević Vuk Vrčević (1811–1882) néhány gyűjtői szövegét vetette egybe a karadžići végső változattal, s kihagyásokat állapított meg. (Tegyük hozzá: jóváhagyólag, hisz úgy vélte, hogy ezáltal a meseszövegek szebbek, jobbak lettek, mint ahogy azokat Vrčević lejegyzésében olvasta.) E komparáció során olvasható tanulmányában: „Zatim završetak, upravo u neku ruku naravoučenija pripovetke »Zla mačeha«: Kralj Matiaš divno kmetovaše, ko što čini neka odgovara.”¹⁰ A germanista tehát úgy véli, hogy a *Gonosz mostoha* című népmese befejezése egyfajta erkölcsi tanulságként fogalmazza meg a következőket: Mátyás király szépen rendelkezett, ki mint cselekszik, azért felelnie is kell. Mojašević nem utal arra, hogy közmondásról lenne szó, mindössze azt állapítja meg, hogy a mese erkölcsi tanulsága fogalmazódik meg az idézett mondatban. Mindenesetre hálásak lehetünk az éles szemű germanistának, hogy a számunkra alapvetően fontos mondatot már fél évszázaddal ezelőtt észrevette, s lehetővé tette, hogy ezáltal a Mátyás-tradíció e szerb proveriális vonatkozását is a magyar olvasó elé tárhassuk. Mint Mojašević fejtegetéséből kiolvashatjuk, Karadžić az idézett mondatot a végső változathoz húzta, tehát a kiadott szerb népmesegyűjteményben nem olvasható. Úgy tűnik, Karadžić sem látott az idézetben közmondást, tehát a maga nagy közmondásgyűjteményébe sem vette fel.¹¹

Négy évtizeddel később egy szerb folklorista professzor asszony újra értékeztet Karadžić „népmesestilizáló” módszeréről¹², s maga is kitért a *Gonosz*

⁷ MOJAŠEVIĆ 1953.

⁸ Vö. JUNG 1992a.

⁹ Karadžić eljárását elemző dolgozatok felsorolására utal az 5. jegyzet.

¹⁰ MOJAŠEVIĆ 1953. 311.

¹¹ Vö. KARADŽIĆ 1965. (Kritikai kiadás.)

¹² MILOŠEVIĆ ĐORĐEVIĆ 2002a. Korábban (1992) más címen.

mostoha című mese gyűjtői eredetijének és a Karadžić által „stilizált” végső változatának kérdésére. Bár dolgozatában hivatkozik Mojašević tanulmányára, tehát abban már találkozhatott a mese végéről kihagyott résszel, ő abban a szerencsés helyzetben volt, hogy a Karadžić-féle népmeseegyűjtemény végső szövegeit és az alapul szolgáló gyűjtői „nyerseket” már nyomtatott formában vehette kézbe. 1988-ban ugyanis Karadžić művei kritikai kiadása sorozatában végre megjelent a *Szerb népmesék* Karadžić életében kiadott kisebb és nagyobb változata.¹³ Példamutató filológiai teljesítmény a kötet, amely a sajtó alá rendező Miroslav Pantić munkáját dicséri. Ebben a kötetben nyomtatásban olvashatók a gyűjtői kéziratok is, melyek alapján Karadžić a végső változatokat megalkotta.¹⁴ A többi mellett itt olvasható a *Gonosz mostoha* Vuk Vrčević által feljegyzett kézírata is, melyre Mojašević hivatkozott, s melynek végéről idézte a Karadžić által kihagyott Mátyás-vonatkozást. Mojaševićet tehát ellenőrizheti csaknem fél évszázad után a kései kutató, s megállapíthatja, hogy Karadžić nemcsak az általa idézett szöveget hagyta ki, hanem ebből a kontextusból még valamit, amit a professzor asszony, Nada Milošević Đorđević idéz is, mintegy Karadžić stilizáló módszerét jellemzendő és igazolandó. Arról beszél, hogy néhány esetben a gyűjtők azokat a vonatkozásokat is lejegyezték, amelyek az élő, közönség előtt való mesélés jellegzetességeit hordozzák magukon, ami egyben a hiteles mesélés jellemzője. Karadžić azonban a népmeseegyűjtemény szövegeinek kialakításakor az eszményi meseműfajt tartotta szem előtt, ezeket a vonatkozásokat tehát a gyűjtői „nyersekből” kiküszöbölte, amennyiben a mesélő utólagos magyarázatait vagy kommentárjait képezték.¹⁵ Ezt a módszert a professzor asszony példákkal szemlélteti. A gyűjtői szövegek és a végső szövegváltozatok alapján ezek közé sorolja a bennünket érdeklő *Gonosz mostoha* mese utolsó mondatait is. „Takva je na primer... ili ishodna stihovana poslovica na kraju pripovetke Zla maćeha (br. 33): Kralj Matiaš divno kmetovaše, ko što čini neka odgovara. Jeli tako? (prilagatelna onoga ko mi je ovu priču kazao).”¹⁶ Magyarul: Ilyen például... vagy a következményre utaló *verses közmondás* (a kiemelés tőlem – J. K.) a *Gonosz mostoha* (a 33. számú) végén: Mátyás király szépen ítélkezett, ki mit cselekszik, azért feleljen. Ugye így van? (fűzte hozzá az, aki nekem ezt az elbeszélést mesélte). Folklorista írta le tehát, hogy az a mondat, melyet Mojašević még erkölcsi tanulságként jellemzett, tulajdonképpen *verses közmondás*. Magyarán: Mátyás király személye egy szerb nyelvű közmondás része lett Bocche di Cattaróban a 19. század derekán vagy első évtizedeiben.

¹³ KARADŽIĆ 1988. Alapvetően fontos kritikai ismertetése: MOJAŠEVIĆ 1989.

¹⁴ KARADŽIĆ 1988. 485–616.

¹⁵ MILOŠEVIĆ ĐORĐEVIĆ 2002a. 88–89.

¹⁶ Ugyanott: 88. A Vrčević által Karadžićnak elküldött mese kéziratának nyomtatott változata olvasható: KARADŽIĆ 1988. 564–565. A tárgyalt közmondás: 565.

Ha a mondatot sorokba tördeljük, szépen kijön a szótagszámláló délszláv epikus tízes (deseterac, szerbus manír) példája:

„Kralj Matiaš divno kmetovaše,
Ko što čini, neka odgovara.”

Valóban példaértékűen csinos két sor, mely akár valamelyik epikus énekben is helyet kaphatott volna. Formahű magyar változata például így (is) elképzelhető:

Mátyás király szépen ítélkezett,
Ki amit tesz, azért feleljen is.

E verses közmondás könnyen fordítható magyarra, akár verses formában is, nem csupán értelemszerűen. Csupán a „kmetovaše” ige tűnt kezdetben problematikusnak; némi utánjárással azonban megnyugtatóan értelmezhető jelentése e proverbiumban. A „kmet” főnévnek ugyanis a szerb nyelv változataiban más-más jelentése lehet. A megoldást azonban maga Karadžić szolgáltatja, aki a szó montenegrói jelentését is megadja szótárában. Ezek szerint a „kmet” peres felek által választott (népi) bírót vagy (népi) bírói testület tagját jelenti, a belőle levezetett ige pedig bíraskodást, ítélethozatalt jelent a mi esetünkben. Némi „költői” leleménnyel tehát a cattarói verses közmondás (prózában) így is fordítható: Mátyás király szépen ítélkezett, Ki mint cselekszik, azért tartsa hátát. Ebből következően ebben az idegen közmondásban Mátyás király bírói-ítéletmondói funkcióban jelenik meg. Szerepe tehát igazságosztóként is felfogható.

Hogy viszonyul e közmondás a Mátyás királyhoz köthető magyar proverbiumokhoz? – tehetjük fel a kérdést. Mint közismert, Mátyáshoz a köztudat szerint mindössze pár proverbium kapcsolódik. A legismertebb: *Meghalt Mátyás király, oda az igazság*. E magyar közmondásnak korai, 16. századi változatát találta meg Szabó T. Attila *„Meghalt Matia király, s el költ az igazság”* alakban¹⁷, de ugyanebben a korban és ugyanebben az alakban még egy helyen előfordul.¹⁸ A másik Mátyás-proverbiumunk: *Azt is tudja, mit sügött felesége fölébe Mátyás király*.¹⁹ Ez a proverbiumunk azonban korántsem tekinthető általánosan ismertnek és elterjedtnek. Ezeken kívül a nagyon lusta emberre szokták mondani: *Mátyás (király) lustája*.²⁰ Ennek összefüggése a hasonló című Mátyás-mondával közismert. Ezeken kívül Kríza Ildikó Dugonics András paromiológiai művéből még huszonöt „Mátyás-közmondást” hámozott ki.²¹ Hogy ezek mindegyike közmondás-e, azon el lehet gondolkodni.

¹⁷ SZABÓ T. 1958.

¹⁸ Idézi: KRÍZA 2007. 72.

¹⁹ O. NAGY 1976. 470. No M491.

²⁰ Ugyanott: M493.

²¹ KRÍZA 2007. 74–75.

A cattarói (montenegrói) szerb közmondás közvetlen előzménye vagy párhuzama a magyar parómiológiában előttem nem ismert, azt lehet gondolni azonban, hogy „az igazságos Mátyás király” képe lebeghetett annak a közösségnek szeme előtt, amely a cattarói szerb közmondást megalkotta, s utána használta is. Magam másutt leírt vagy előszóban kommunikált formában nem találkoztam vele. Eddig tehát egy cattarói mesemondó előadásában hangzott el a 19. század derekán, mintegy a méltó büntetését elnyerő mesebeli gonosz mostoha szankcionálásának közmondásbeli megerősítéseként. (Mint olvashattuk a Karadžićnak elküldött meselejegyzés végén a mesemondó szavait, melyet a lejegyző Vuk Vrčevićhez intézett: „Ugye így van?”)²²

²² Vö. KARADŽIĆ 1988. 565. Kibédi Varga Áron érdekes elképzelést vetett fel a közmondás és népmese összefüggéseiről: „Szeretném megkockáztatni azt a feltevést, hogy a mese is visszavezethető egy alapgondolatra; ez az alapgondolat pedig – népi, közösségi műfajról lévén szó – a morális proposíció népi vetülete, azaz a közmondás. Ha meggondoljuk, hogy minden népmese mögött meghúzódik egy erkölcsi szabály, a mesét felfoghatjuk úgy, mint egy-egy közmondás elbeszélő köntösbe öltöztetett illusztrációját. A közmondás a népi bölcsesség tárháza, ha sikerül megállapítani, hogy melyik mese melyik közmondásnak »felel meg«, a mesékből kikövetkeztetett közmondások összessége megadja nekünk az értelmezéshez elengedhetetlen közvetítő eszközöket – hiszen a közmondás már teljesen a tapasztalati világban gyökerezik, és meseszerű, azaz valószínűtlen elemet nem tartalmaz. A közmondások nyelvészeti és szemantikailag rendszerbe foglalhatók. A közmondások rendszere ily módon feltárja előttünk a népmese kontextusát, ideológiáját, és ugyanakkor lehetőséget ad egy-egy népmese többféle értelmezésére is, hiszen léteznek egymásnak ellentmondó közmondások, és azt is jól tudjuk, hogy az ideológiák sem mentesek logikai ellentmondásoktól.” KIBÉDI VARGA 1976. 47. Vrčević Gonosz mostoha című meséjének besorolását Maja Bošković-Stulli végezte el. (Vö. JUNG 1992a. 186.) Eszerint típuskombinációról van szó: Az AaTh 709 (Hófehérke) és az AaTh 706 (A csonkakezü lány) motívumai vannak egybe-szerkesztve benne. (KARADŽIĆ 1988. 565.) Ugyanarra a típuskombinációra – szinte ugyanabból a korból – magyar példát is ismerünk: ERDÉLYI 1848. III. 212–217. No 3. (A kezetlen lány). Ennek a változatnak azonban más a végkonklúziója: bár „minden baj szerző oka nem más mint az irigy anya volt, a királyfi, hitvese szép kérelmére, mindent elengedett”, tehát ebben az esetben nem mostoháról, hanem anyáról van szó, s a változatban nem következik be a cattarói változatban szereplő megtorló szankció, melyet az ottani adatközlő (Vrčević szerint) az itt tárgyalt verses közmondással szemléltetett, mely Mátyás király virtuális mondását visszhangozza. Ehhez a meséhez (változathoz) nem járul közmondás, mint a cattaróihoz, ebből következően alig elképzelhető, hogy „a mesét felfoghatjuk úgy, mint egy-egy közmondás elbeszélő köntösbe öltöztetett illusztrációját”. Nem valószínű, hogy a népmese (mint folklór műfaj) egy másik folklór műfaj (a közmondás) illusztrációjaként jött volna létre. Ez még akkor is így valószínű, ha a Vrčević-féle változat, valamint az Erdélyinél idézett magyar változat egyformán típuskombináció. Annak ellenére, hogy a közmondások keletkezéséről, kialakulásáról keveset tudunk, nem valószínű, hogy ez az elképzelés (Kibédi Varga Ároné) megmutatná az utat egyrészt a mese keletkezése, másrészt pedig a proverbiumok (ebben az esetben a közmondás) összefüggése felé. Ez akkor is így valószínű, ha a cattarói változat (Gonosz mostoha) valóban mintegy az itt tárgyalt verses közmondás kialakulásának útját szemléltetheti. A proverbiumkutató Szemerkenyi Ágnes egyébként az alábbiakat olvasta ki Kibédi Varga feltevéséből: „A proverbium nemcsak önmagában állhat, hanem más folklórműfajokban is szerepelhet. Társítható a mesével, nemcsak úgy, hogy egy mesének a konklúziója lehet egy közmondás.” SZEMERKÉNYI 1988. 226.

Nem lehetetlen azonban, hogy a montenegrói folklórban egyszer még rá lehet bukkanni ugyanerre a proverbiumra vagy változatára.

A Meghalt Mátyás király, oda az igazság közmondás magyar előfordulásait taglalva írja Kríza Ildikó: „A környező népeknél hasonlóképpen megtalálható ez a közmondás, de csak elvétve kapcsolódik hozzá egy konkrét esemény előadása, amely a közmondás folklóralkotásokhoz kapcsolódását megerősítené.”²³ E merész kijelentését egyetlen konkrét példával, utalással sem támasztja alá, tehát nem tudható, hogy a környező népeknél hol található meg közmondásunk. A magunk által elősott cattarói verses szerb közmondás – mint kifejeteni kíséreltük meg – csupán közvetve hozható összefüggésbe közmondásunkkal, vagy „az igazságos Mátyás királyról” kialakult elképzelésekkel.

Hogy arra is megkíséreljük a választ, hogy hogy kerülhetett Mátyás király alakja egy igen távoli nép és régió folklójába, előbb meg kell ismerkednünk a feljegyző alakjával és tevékenységével. Vuk Vrčević 1811-ben született a cattarói öböl északi részén lévő Risan városkában, szegény, sokgyerekes tanítói-írnoki családban. Iskolába keveset járt, iskolázatlanságát, alapos műveltségének hiányát monográfusai is hangsúlyozzák.²⁴ Az egész Bocche di Cattarót 1814-ben foglalta el az Osztrák–Magyar Monarchia, s gyakorlatilag az első világháború végéig a Monarchia területének számított.²⁵ A gyerek Vrčević, mint önéletrajzában írja: „...a sok risani tanulóval együtt minden pedagógiai módszer nélkül az idegen és igen gyötrelmes budai ábécéskönyvekből kezdtem név szerint tanulni a betűket, hétéves koromban az egész ábécéskönyvet nehézség nélkül tanulmányozni tudtam...”²⁶ Arra nem utal, hogy miféle ábécéskönyvről van szó, úgy véljük azonban, hogy a korban a budai Egyetemi Nyomda által kiadott cirill betűs kiadványokról lehet szó, melyeket a magyarországi szerbek számára nyomtattak.²⁷ Ezeknek a kiad-

²³ KRÍZA 2007. 73.

²⁴ Vö. ĐORĐEVIĆ 1951. és PEŠIĆ 1967.

²⁵ Ez volt az úgynevezett „második osztrák uralom” időszaka. A Monarchia Bocche di Cattarót, Dalmáciával együtt, már 1791-ben a maga birodalmához csatolta. A két uralom közti intermezzót a napóleoni háborúk időszaka okozta, melynek során francia megszállást is el kellett szenvednie a cattarói öbölnek és környékének.

²⁶ Idézi: PEŠIĆ 1967. 10.

²⁷ A kor serbicáinak bibliográfiai áttekintéseiből egy olyan budai szerb ábécéskönyv adatai kerültek elő, amely valószínűsíthető, hogy a gyermek Vrčević kezében is megfordulhatott. Ennek címe latin betűs változatba áttéve így olvasható: Bukvar radi slaveno-serbskija junosti v Hungarskom kraljevstvu i prisovokupljenih jemu predeleu. V Budine grade. Pečatano pri Universitete pismeni slavenoserbskija pečatnji. 1798. E kiadványnak később, 1847-ben és 1853-ban is azonos című változatait jelzik a bibliográfiák, ezek azonban kívül esnek Vrčević általános iskolai tanulmányainak időszakán. Ilyen ábécéskönyvek korábban Bécsben jelentek meg, amikor a cirill betűs kiadványok kiadásának és nyomtatásának császári privilégiumát még a Kurzböck–Novakovics-féle nyomda élvezte. A budai Egyetemi Nyomda történetével és cirill betűs kiadványainak ügyeivel kapcsolatban lásd: IVÁNYI-GÁRDONYI 1927. és KÁFER 1977., valamint ČURČIĆ 1972. E kérdés kapcsán köszönet illeti Pastyik Lászlót, aki vizsgálataimat tanácsaival és kiadványokkal is támogatta.

ványoknak tartalmát nem ismerjük, de mivel Vrčević idegennek nevezi őket, valószínűleg nem szerb szempontú példaanyagot tártak a montenegrói szerb diákság elé. Hogy e könyvben/könyvekben a példamondatok tartalmaztak-e proveriális utalásokat Mátyás királyra, ebben a pillanatban nem tudjuk. Vrčević, felcseperedése után, némi kereskedői karrier után, gyakorlatilag a Monarchia szolgálatában töltötte életét Cattaróban, Ragusában, Zárában, később Hercegovinában. Közben azonban a szerb népköltészet-kutatás szempontjából fontos tevékenységet folytatott, kezdetben a cattarói öböl területén és Montenegróban, később Dalmáciában és Hercegovinában is (általában szolgálati helyein és környékén) kiterjedt népköltészeti gyűjtést folytatott. Gyakorlatilag mindent gyűjtött: lírát, hősepikát, proveriáumanyagot, népmesét és népmondát. Miután 1835-ben megismerkedett Vuk Karadžićtal, annak terepi gyűjtőjévé szegődött, s évtizedeken át küldözgette neki gyűjtött anyagát, melynek jelentős részét Karadžić közzé is tette kötetekben. Monográfusai szerint Vrčević volt Karadžić legjobb, legkitartóbb és legeredményesebb terepi gyűjtője. Karadžić halála után gyűjtéseit maga adta ki külön kötetekben. Ezek a kiadványok ma már alig hozzáférhetőek, tehát nem lehet tudni, hogy a kérdéses Mátyás-proveriáumot külön is publikálta-e, tekintettel arra, hogy Karadžić *Szerb népmesék* című kötetéből a kérdéses közmondást tartalmazó rész kimaradt.

Vrčević volt Karadžić legjobb mesegyűjtője, 1840-től figyelt fel Cattaróban a népmesékre, s gyűjteni is kezdte őket. 1849-ben csaknem harminc mesét küldött el Karadžićnak, melyeknek felét (tizenötöt) az közzé is tett 1853-as kötetében. Kötetének mintegy harmada tehát Vrčevićtől, Cattaróból származik.²⁸ Ezek között van a kérdéses *Gonosz mostoha* című is, melynek „nyers” gyűjtői kézírata tartalmazza az itt tárgyalt Mátyás-proveriáumot.²⁹

Hogy a Mátyás-tradíció proveriális lecsapódása hogy került el Bocche di Cattaróba, annak kapcsán a következőkre lehet gondolni. Lehet, hogy a Monarchiában nyomtatott cirill betűs szerb ábécés könyvek vagy egyéb tankönyvek által került a tanulóifjúság körébe az „igazságos Mátyás király” személyét népszerűsítő olvasmány- vagy példamondat-anyag. Elképzelhető, hogy ennek nyomán fogalmazódott meg a cattaróiak közbeszédében az itt tárgyalt verses közmondás, hisz epikus tízesekben megfogalmazott magyar közmondásokról nem tudunk, még Mátyás király kapcsán sem. Az indíttatás tehát Buda irányából jöhetett, a folklorizálódás azonban kétségkívül helyi, közösségi módon alakulhatott ki. Hogy ez idáig mindössze Vrčević kéziratából tudjuk dokumentálni a kérdéses verses közmondást, nyomtatott forrásból

²⁸ Karadžićnak kevés saját gyűjtötte és mások által elküldött népmeséje volt, ezért Vrčević gazdag cattarói anyaga nagyon fontos volt számára. Lásd: MOJAŠEVIĆ 1950. 31–35.

²⁹ Kinyomtatott formában lásd: KARADŽIĆ 1988. 565.

nem, annak oka abban is keresendő, hogy „idegen” uralkodóról van szó, s ezt a későbbi montenegrói kultúra azonosította a mindenkori idegen megszállókkal, akik évszázadokon át uralkodtak a montenegrói tengeremelléken és a cattarói öböl felett. A montenegróiak büszkesége valószínűleg nem tűrte meg az idegenek emlegetését a nyelv sava-borsát képező proverbiumokban. Így felejtődhetett el a mi Mátyás királyunk is a nevét tartalmazó verses közmondással együtt.

Az sem lehet véletlen, hogy sem a Karadžić szerb népmeséi kritikai kiadásának névmutatója nem utal Mátyás királyra, holott a szövegben (Vrčević publikált gyűjtése) neve ott szerepel, sem pedig Nada Milošević Đorđević könyvének névmutatójában, holott abban olvasható a Karadžić népmese-stilizálásáról szóló tanulmány, mely – Vrčević „nyerse” alapján – ugyancsak emlegeti Mátyás királyt. Az általunk előásott – a 19. század negyvenes éveiben Cattaróban még élő – Mátyás-proverbium tehát nehezen mutatkozik meg a mai olvasó előtt, hacsak kitartóan nem nyomoz utána némi előismeretek alapján. Ugyanez az eset a bánáti szerb Mátyás-mondák kapcsán is, mint arra e dolgozat következő fejezetében szó lesz.

IRODALOM

BRAJOVIĆ, Saša

2006 *U Bogorodičinom vrtu*. Bogorodica i Boka Kotorska – barokna po-
božnost zapadnog hrišćanstva. Beograd

ČURČIĆ, Lazar

1972 A pesti Egyetem nyomdája és a szerb könyvnyomtatás. In: VUJI-
CSICS (szerk.) 1972. 153–166.

ĐORĐEVIĆ, Tihomir

1951 *Vuk Vrčević*. Cetinje

ERDÉLYI János

1848 *Népdalok és mondák III*. Pesten

IVÁNYI Béla–GÁRDONYI Albert

1927 *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története*. Budapest

JUNG Károly

1992 *Köznepok és legendák*. Tanulmányok a népi kultúra köréből. Újvi-
dék

1992a Vuk Karadžić népmeselejegyző és -publikáló módszeréről. In:
JUNG 1992. 186–196.

KARADŽIĆ, Vuk

1965 *Srpske narodne poslovice*. Priredio: Miroslav Pantić. (Kritikai kiadás.)
Beograd

1988 *Srpske narodne pripovjetke*. Priredio: Miroslav Pantić. (Kritikai ki-
adás.) Beograd

KÄFER István

1977 *Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve*. Budapest

KIBÉDI VARGA Áron

1976 Népmese és irodalomelmélet. *Magyar Műhely* 14(1976) No 50. 32–50.

KRÍZA Ildikó

2007 *A Mátyás-hagyomány évszázadai*. Budapest

MILOŠEVIĆ ĐORĐEVIĆ, Nada

2002 *Kazivati redom*. Prilozi proučavanju Vukove poetike usmenog stvaranja. Beograd

2002a O Vukovoj stilizaciji srpskih narodnih pripovedaka. In: MILOŠEVIĆ ĐORĐEVIĆ 2002. 68–92.

MOJAŠEVIĆ, Miljan

1950 *Srpske narodne pripovetke u nemačkim prevodima od Grima i Vuka do Leskina (1815–1915)*. Beograd

1953 O Vukovoj stilizaciji srpskih narodnih pripovedaka. In: *Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901–1951*. Beograd, 1953. 300–315.

1989 Jubilarno kritičko izdanje Karadžićevih „Srpskih narodnih pripovijedaka”. In: *Zbornik MS za književnost i jezik* 37(1989) No 3. 529–535.

O. NAGY Gábor

1976 *Magyar szólások és közmondások*. Ed. 2. Budapest

PEŠIĆ, Radmila

1967 *Vuk Vršević*. Beograd

SZABÓ T. Attila

1958 Meghalt Mátyás király... *Magyar Nyelvőr* 82(1958) No 2. 235–236.

SZEMERKÉNYI Ágnes

1988 Közmondás és szólás (Proverbium). In: VARGYAS (főszerk.) 1988. 213–237.

VARGYAS Lajos (főszerk.)

1988 *Magyar népköltészet*. Magyar Néprajz V. Folklór 1. Budapest

VUJICSICS Sztoján (szerk.)

1972 *Szomszédság és közösség*. Délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok. Tanulmányok. Budapest